

Pentti Kartimo

MAJAKAN LAPSET

Opettaja, taiteilija, tarinankertoja,
isä, pappa, isopappa
Pentti Kartimon muistolle.

s. 22.4.1932 Hailuodossa
k. 20.3. 2021 Kiuruvedellä

Johdanto

Isäni Pentti Kartimo oli tarinankertoja. Lapsena kuuntelimme usein ennen nukkumaanmenoa hänen tarinoitaan, joista erityisesti kummitusjutut ovat jääneet hyvin mieleeni. Elämä Trutklippanilla ja Hailuodossa, sekä isänsän työ loistojen hoitajana ja majakanvartijana kuulosti jännittävältä ja lähes sadunomaiselta.

Isä oli avarakatseinen persoona, ja aina valmis oppimaan jotakin uutta. Hänen oli myös todella vaikea olla tekemättä mitään, joten hän opetteli eläkeläisenä käyttämään tietokonetta ja siinä olevia kirjoitusohjelmia. Vielä 88-vuotiaanakin hän köpötteli kotonaan Kiuruveden Kalliokylässä talon yläkertaan kirjoittamaan.

Isä jaksoi kertoa juttujaan todella pitkään, mutta lopulta ikä alkoi hieman vaikeuttaa kirjoittamista. Hän oli kuitenkin sitä mieltä, että hyvä tarina on se tärkein juttu – ei se, että kirjassa olisi esimerkiksi kaikki pilkut täysin oikeilla kohdillaan. Olisi-kin ollut todella sääli, jos näiden muistelmien kirjoittaminen olisi tyssännyt oikeinkirjoituksen haasteisiin.

Kirja kertoo monipuolisesti lasten elämästä Pohjanlahden saaristossa 30-40 -luvuilla. Silloin ei ollut puhelimia tai autoja juuri kenelläkään, ja lastenkin piti tehdä paljon töitä. Silti elämään mahtui myös leikkejä ja seikkailuja. Tai ”tappauksia”, kuten isällä oli tapana sanoa.

Sovimme isän kanssa, että korjaan kirjasta isoimmat kirjoitusvirheet, taitan kirjan painokuntoon ja etsin tai teen siihen tarvittavat kuvitukset. Kuvituksissa auttoi myös siskoni Silja Kartimo. Nyt tämä iso urakka on tullut päätökseen. Toivottavasti kuitenkin onnistuin tavoitteessani, joka oli isän tarinoiden säilyttäminen luettavassa muodossa. Koen, että kulttuurikasvatuksen ja luontosuhteen lisäksi tämä nämä tarinat on arvokkain perintö, mitä isä meille jätti.

Rakkaudella muistaen ja kiitollisena kulttuurihistoriaa vaalien,
Pentin tytär Saara Kartimo 2021

Sisällysluettelo

Muistelua marjamättäällä	7
Ulkokalla	12
Trutklippan	19
Muutto Marjaniemeen	35
Sota-aika	56
Eläinten elämää Hailuodossa	66
Monenlaista tienestiä	84
Kalastus	118
Hylkeenpyynti	152
Harrastuksia ja erikoisia tapauksia	171
Hiihtäen Raaheen	201
Rannankiertoa ja veneseikkailuja	211
Murresanoja sekä erikoissanastoa	242
Runoja	244

Muistelua marjamättäällä

On kulunut jo yli 70 vuotta siitä, kun viimeksi istuin tässä variksenmarjamättään päällä kaasan alla Hailuodon Marjaniemessä. Ihmettelen, miten tämä kaasa on säilynyt tässä paikallaan ja on vielä aivan samanlainen kuin silloin, kun lapsena tässä leikin. Vietin pisimmän jaksoni lapsuusajastani täällä Marjaniemessä. Olimme silloin hyvin onnellisia ja tyytyväisiä elämäämme, ja hyvä yhteisöllisyys vallitsi koko väestön keskuudessa.

Katselen kilometrien mittaista vaaleaa hiekkarantaa, jonka takana aukenee tummanpuhuva saareton ulappa. Kääntäessäni katseeni avaran pihan yli metsän laitaan näen vanhat majakkamiesten asuttamat rakennukset, jotka näyttävät säilyneen hyvin entisellään. Niiden ympäröimää pihamaata katsellessani huomaan, että Oulun Yliopiston huolto- ja laboratoriorakennus on rakennettu siellä ennen olleiden navettojen, hyyskän ja saunan tilalle. Kauniin harmaansävyisen kalastajakylän ja Kiiskikadun tilalle on tullut punaisten uudisrakennuksien joukko. Vain muutama entinen mökki näkyy olevan siellä paikallaan.

Ennen luotsit kulkivat Marjaniemeen kävellen tai pyöräillen mutkaista metsäpolkua pitkin, mutta nyt tänne tulee samasta kohtaa hyvä asfalttitie. Enää he eivät tarvitse noita keltaisia tunnelmallisia luotsitupiakaan, joissa he ennen odottivat vahti- ja luotsausvuorojaan. Myös se tupa, missä me lapset viettimme aikaa luotsien kanssa näyttää tarpeettomalta. Muistan miten tarkkailimme kattoulokeesta kiikarilla tulevia laivoja. Huomatessamme laivan anovan eri merkein luotsia, menimme ilmoittamaan asiasta luotsitupaan. Tiedon saatuaan luotsit antoivat merkin saapumisestaan ja valmistautuivat viemään luotsia laivaan luotsikutterilla. Tuo merkki annettiin päivisin liputtamalla ja öisin tervasohtuvalolla, jota kutsuttiin polttamiseksi. Me pääsimme usein mukaan tuonne laivan kylkeen, ja se oli meistä hauskaa.

Myöhemmin luotseille rakennettiin uusi ja hieno luotsiasema, mutta nyt tämä rakennus on Lomarenkaan omistama Luotsihotelli, jossa on myös ravintola. Nykyään tiedottamisen hoitavat satelliitit ja luotsit saavat tiedon näistä tulevista laivoista ja niiden luotsaustarpeesta omalta tietokoneeltaan jo

kotonaan jopa jo siinä vaiheessa, kun laivat ovat vasta Tanskan salmissa. Ja onhan se hyvä, että viestintä on uudistunut, ja se toimii hyvin niin sumussa kuin pimeässäkin.

Huomaan, että kaikki entinen on poistettu käytöstä, ja uusi aika on saapunut myös tänne Marjaniemeen. Tie palvelee suurta turistivirtaa autoineen, joka kesäisin täällä vaeltaa ja käy vain kääntymässä majakan luona. Nytkin tietä pitkin aina aika-tavasta hurauttaa joku auto käyden kääntymässä uuden luot-siaseman luona olevassa parkissa, ja poistuu siitä samantien. Jotkut autot jäävät kyllä parkkiin, ja joukko ihmisiä lähtee kävelemään hiekkarannalle lankkupolkua pitkin, joka on rakennettu sinne turisteille.

Eivätkö nuo nykyihmiset uskalla enää kävellä hiekassakaan avojaloin? Muistan kuinka hauskalta se lapsena tuntui, kun lämmin hiekka soljui varpaiden välistä meidän siinä pehmoisessa hiekassa liikkeessamme. Joskus peittelimme koko vartalomme tuohon puhtaan valkoiseen hiekkaan, ja nautiskelimme lämpimästä hiekkakylvystä. Nykyihmiset eivät näköjään osaa nauttia lämpimästä hiekasta, eivätkä heitä ympäröivästä luonnosta. Nyt täällä vaan kävellä kapsutellaan lankusta rakennetuilla poluilla, ja istahdettaan hetkeksi lankutuksen varteen rakennetuille penkeille, jossa syödään nopeasti mukaan otetut eväät, ja lähdetään heti pois. Ei käytetä enää hyödyksi näitä tänne luonnostaan syntyneitä mättäitä ja ilostuta niistä. Kaikki käyvät vain nopeasti vilkaisemassa tätä paikkaa ja sanovat sitten, että käytiin Marjaniemessä.

Niemen keskellä ja sen painanteessa näen entisen perunamaan. Näyttää siltä, että se on nyt kokonaan unohtunut, eikä sitä kukaan tarvitse. Myös palstamaan ympärillä ollut hieno pisteaitakin on saanut lahota ja kaatua paikalleen. Ennen niin kasvussaan kukoistanut ja kaikille täällä asuville erittäin hyödyllinen alue on saanut kokonaan unohtua. Nyt se uinuu entisellä paikallaan kasvaen pientä vitikkoa ja on aivan tarpeettoman näköinen. Kukaan ei enää muista niitä hauskoja keväisiä päiviä, jolloin koko tämä Marjaniemen kyläyhteisö yhdessä innolla touhuili noilla peruna- ja kasvimaillaan.

Nyt eletään nykyaikaa, ja tuulivoimalat tuottavat sähköä Marjaniemen nokalla. Entisen kivikkonokan rantamalle on ra-

kennettu hieno vierasvenesatama, jossa pitävät veneitään täällä aluksillaan poikkeavat turistit sekä ne harvat kalastajat, jotka vielä jaksavat rehkiä merellä merenviljan perässä. Onpa heillä myös oma hyvä kalasatama, tarvikevarasto sekä jäähdyttämö rakennuksien käytettävänä ja hyvä näin.

Ennen vierasvenesataman paikalla oli luotsiveneille tarkoitettu oma satama-allas Liuska, ja sen vieressä aallonmurtajana toimiva Pekankari, joka on saanut nimensä rakentajansa Kainulais- Pekan mukaan. Silloin satamaa suojasi myös aallonmurtaja Kolmonen sekä venäläisten rakentama Turhanmöljä, jota ei koskaan käytetty varsinaisena venesatamana sen epäonnistuneen muotoilun ja sijainnin vuoksi. Me lapset kävimme Turhanmöljällä kesäisin uimassa sekä aurinkoa ottamassa.

Myös Hailuodon ulomainen läntinen kärki Kivikkonokka on hävitetty. Se ulottui ennen noin viidensadan metrin etäisyydelle merelle. Siellä oli mahtava käydä myrskyillä ihailemassa suuria meren kuohuja, ja kuuntelemassa meren kohinaa ja tuulen ulinaa. Nyt kaikki tämä on poissa, eikä mikään tuolla sataman puolella ole ennaltaan.

Majakat olivat ennen aina miehitettyjä ja majakkamiehillä oli saarelle heitä varten rakennetussa asunnossa asumisvelvollisuus. Usein majakan henkilökunnalla oli myös lapsia, kuten meidänkin perheessä. Lasten oli suoritettava oppivelvollisuutensa ja joskus majakkamestari toimi lasten opettajana, mutta muutamilla majakkasaarilla oli myös omia kouluja. Kaikenkaikkiaan näitä miehitettyjä tunnusmajakoita Suomen rannikolla oli 56. Majakan henkilökuntaan kuului tavallisesti majakkamestari sekä kolme majakanvartijaa. Näin tuo henkilökunta pystyi toimimaan koko vuorokauden ajan ympäri vuoden ja varmistamaan majakoiden toimintavarmuuden ja merenkulun turvallisuuden.

Nykyään majakat ovat vain historiallisia muistomerkkejä ja turistinähtävyyksiä, jotka on osittain myyty yksityisille tai yhteisöille. Majakkamiesten toiminta loppui Marjaniemestä 1962, mutta valkoinen 30,2 metriä (merenpinnasta) korkea majakka on yhä paikallaan ja sen toimivuutta hoidetaan keskitetysti Helsingistä. Hyvä, ettei tämä kaunis rakennus seiso hiekkadyynin päällä aivan tyhjänpanttina.

Öljyvärimaalaus: Pentti Kartimo 1978

Ulkokalla

Isäni Aarne Carlenius pääsi Ulkokallalle sumusireenin hoitajan virkaan vuonna 1929 käytyään ensin Oulun teollisuuskoulussa höyrykonemestariksi. Täällä pienellä kalliosaarella elämä oli erittäin ankeaa sekä yksinäistä. Syksyisin meren pärskeet löivät jopa saaren yli kovilla myrskyillä. Asukkaiden käyttö- ja juomavedetkin täytyi kerätä sateella kattojen valumavesistä suuriin säiliöihin. Kaivoja ei saaren kallioon voinut tehdä, ja merivettä voi sen suolaisuuden vuoksi käyttää vain pesu- ja saunavetenä. Äitini täytyi yrittää asua Ulkokallan majakkasaarella lyhyitä pätkiä miehensä mukana.

Ulkokalla oli puuton muutaman sadan metrin pituinen kallioluoto, jossa vain harvaksen jokunen heinänkorsi nosti päätään kallionkolosta. Lisäksi saareen oli saatu keinotekoisesti tehtyä jokunen neliömetri kasvualustaa juurikasveille ja perunalle. Muuta vihreyttä saarella ei sitten ollutkaan. Multa oli tuotu näille länteille veneillä vähin erin maissakäynnin yhteydessä. Ja hyvä oli näin, sillä saihaan näissä länteissä kasvaneista kasvuistoista keitellä sitten muutaman kerran kesässä uusia perunoita, sekä maistella tuoreita juureksia ja vihanneksia. Lannoitusta näille ryytimaalänteille saatiin rannoilta kerätyistä liivasta, jonka voimasta nämä pienet keinotekoiset läntit kasvoivat hyvin.

Ulkokallan kiinteää rakennuskantaa olivat vain tunnusmajakka, majakkamiesten sekä sumusireenin hoitajan asuinrakennukset, erillinen sauna, varastorakennus ja sumusireenirakennus. Sireenirakennuksesta annettiin sumuisina päivinä höyrykoneen höyrypillillä erittäin kammottavaa ulinaa, joka kuului kymmenien kilometrien päähän. Äänen perusteella laivat osasivat suunnistaa sumussa ja ajella turvallisesti valitsemaansa satamaa kohti. Tunnusmajakka Ulkokallalla oli väriltään punainen ja muodollaan pieni pyöreä pötkelö. Nykyisin majakan väri on muutettu, mutta muoto on säilynyt.

Ulkokallan asukkailla täytyi aina olla varastossa kaikkea kaiken varalta. Ruokaa ja kaikkea muutakin vuoden aikana tarvittavaa hyödykettä täytyi varastoida aina kuukausi eteenpäin, sillä saattoihan joskus käydä niinkin, ettei saarelta keli-rikkoaikana päässyt pois kuukausiin mantereen puolelle. Myös

Aarne Carlenius (s. 1900) 25- vuotiaana.

vuoden aikana tarvittava polttopuuvarasto täytyi aina kesäisin täydentää. Niitä kului asuntojen lämmitykseen, sekä sumusiireenin höyrykoneen höyryn kehittämiseen paljon. Majakan valon kehittämiseen sekä asuntojen valaistukseen ja osittain myös lämmitykseen tarvittiin paljon öljyä ja erillinen polttoainevarasto. Öljyn tuonnin hoiti aina tarkastusalus Oulu.

Saaren ainoana yhteydenpitovälineinä mantereelle toimivat yksityiset veneet. Niillä käytiin sulien vesien aikana asioidessa Kalajoella. Kelirikkoaikana oli saaren asukkaiden pysyttävä luodolla, ja joskus kelirikko saattoi kestää jopa kuukausia. Kesäisin veneet oli aina reissun päätyttyä vedettävä maalle mahdollisimman etäälle merestä, jotta ne säilyivät ehjinä myös myrskyjen aikana, eivätkä ne karanneet sen mukana.

Synnyin sinä aikana, jolloin isäni asusti täällä karulla Ulkokallan saarella. Äitini oleili silloin enimmäkseen kotonaan Annusella Hailuodossa. Hän synnytti esikoisensa Ailan Annusen peräkammariissa. Isäni tunsu varmasti olonsa Ulkokallassa hyvin yksinäiseksi. Hänen piti olla kuukausia erossa perheestään ilman minkäänlaisia viestiyhteyksiä. Ei ollut puhelinta tai radiota, ja kirjeetkin kulkivat vain satunnaisesti silloin, jos joku saaren asukkaista käväisi sattumoisin mantereen puolella ja toi postista sinne saapuneet kirjeet mukanaan. Tämän vuoksi isä etsi koko ajan parempaa virkapaikkaa muualta.

Äitini lähti Ailan syntymän jälkeen seuraavana kevät-kesänä isäni luokse Ulkokallaan, jolloin siskoni jäi mummin hoitoon Hailuotoon. Äidin tullessa kesä oli lämmin ja leppoisa. Myös seuraava talvi ja kesä meni saarella ongelmitta, mutta tätä seuraava talvi oli kuulemma näyttänyt jälleen tapansa.

Syksy oli alkanut erittäin myrskyisenä sekä kylmänä, ja kelirikkokausi pitkittyi syksyn kuluessa useamman kuukauden mittaiseksi. Meri ei saanut kunnollista jääpeitettä, joten saarelta ei siis päässyt kulkemaan minnekään. Siellä oltiin motissa kuukausia. Oli vaan tyydyttävä odottelemaan saaren ympärillä olevien jääkenttien jäätymistä liikkumiskelpoisiksi. Keväällä piti taas odottaa sulien vesien aukenemista.

Isäni oli myöhemmin tästä sanonut äidilleni näin, että kyllä hän oli tyytyväinen siitä, että lapset saivat olla sinä talvena Hailuodon mummun hoidossa. Eihän lasten kanssa siellä olemi-

sesta tuollaisena talvena olisi tullut mitään.

Joskus oli kuitenkin näiden majakkasaarelaisten uhkarohkeasti yritettävä mennä maihin kelirikkoaikanakin. Näin toimittiin esimerkiksi silloin, kun äitini sairastui vakavasti keuhko-kuumeeseen, ja häntä oli tietysti lähdettävä viemään mantereen puolelle ja sairaalaan.

Sairaalamatkalle oli lähdetty ns. pirunkengällä, joka oli nimenomaan tällaiseen kelirikkokäyttöön tehty pieni jolla. Se oli erittäin kevytrakenteinen metallijalaksilla varustettu veneen ja työntökelkan yhdistelmä, jota pystyi kevyesti työntämään jäällä. Sen molemmat kokat olivat tasaiset, joten sitä oli hyvä liikutella sekä keulasta että perästä. Molemmiin puolin laidoissa oli käsivetimet, joista sitä pystyi vetämään. Takana oli työntöaisa ja keulassa vielä vetoköysi. Keulapenkkiin voitiin kiinnittää masto purjeineen, joten sillä pystyi myös purjehtimaan jäällä sekä vedessä. Tällaiseen pirunkenkään äitini laitettiin hyvin peitettynä makuulle, ja niin matka sairaalaa kohti alkoi. Mukaan äitini pelastusoperaatioon isäni tueksi lähti majakkamies Heikki Tanskan. Hän oli tottunut kulkemaan näissä hankalissa jääolosuhteissa kelillä kuin kelillä.

He olivat kulkeneet aamuhämärissä suuremmista vaikeuksista avorailoa pitkin Maakallan tuntumaan, koska railo näytti johtavan tämän saaren rantaan. Tätä vesitietä pitkin oli ollut hyvä kulkea, mutta Maakallasta ei päästy eteenpäin. Siitä eteenpäin jää oli ollut kulkukelvotonta lautasjäätä mantereelle asti. He olivat joutuneet toteamaan matkan liian uhkarohkeaksi, ja päättivät majoittua Maakallaan.

Maakalla oli itsenäinen hallintokunta, ja saaren neuvoston kokouksissa kaikki saaren asiat päätettiin yhdessä. Neuvosto oli päättänyt myös sen, että saaren mökkien piti olla avoimia. Maakallan rakennukset olivat talvisaikaan tyhjiään ja vapaasti käytettävissä. Ne olivat talvisin lukitsemattomia siltä varalta, että joku hätätilassa oleva kulkija tarvitsi suojapaikkaa. Näitä kalastusmökkejä saarella oli kaikenkaikkiaan melkein sata, ja ne olivat eri kalastajien omistamia. Kaukaisimmat kalastajat olivat Hailuodosta saakka. Kaikki mökit olivat valmiina ottamaan majoittujia vastaan kuivine polttopuineensekä ruokavarastoineen. Jotkut haaksirikkoisetkin olivat pelastuneet, kun olivat päässeet

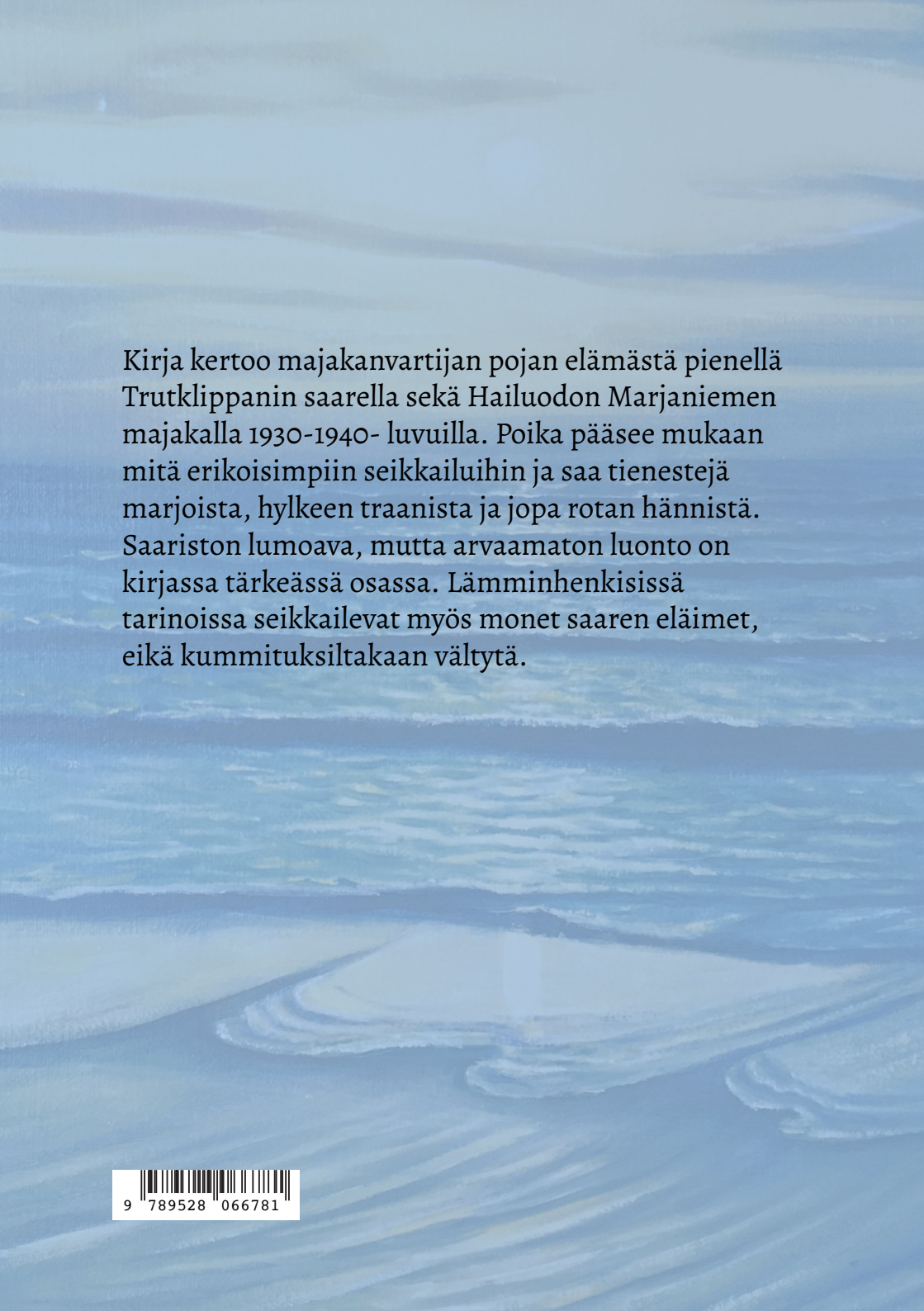
johonkin noista kalamajoista suojaan lämmittelemään. Avoimien ovien lisäksi näissä mökeissä piti olla aina kuivia reikäleipiä orressa, ruokakomerossa voialakkari, sekä ainakin yksi nelikko suolasiikaa. Korkeimmalla kukkulalla piti olla kerättynä puita merkkikokon syttämistä varten. Kesällä kokon avulla ilmoitettiin hätätilasta. Kun mantereella huomattiin savumerkki, niin pelastajat tiesivät tulla apuun.

Maakallan ensimmäinen mökki lähimpänä rantaa oli pappila, jossa papit joskus kesäisin kävivät silloin kun pitivät kirkossa jumalanpalveluksiaan. Saaren kalastajayhteisön jäsenet olivat rakentaneet molemmat rakennukset. Sairaalle äidilleni tämä yhden huoneen ja keittiön käsittävä pappila sai toimia toimia tuona kertana eräänlaisena sairastupana.

Päästyään sisään mökkiin he olivat ensimmäiseksi ottaneet sen kahasta kuivia puita ja laittaneet kiiruusti tulen holviin ja hellaan saadakseen mökin lämpimäksi. Kuivat puut olivat alkaneet pian iloisesti rätisten palaa ja kohta tupa oli ollut jo aivan kotoisan lämmin. Äitini oli sairastanut tämän mökin sen eräissä koijsa hyvin peitettynä ja lämpimänä. Hellalle oli laitettu vesikattila, jossa oli sulatettu puhdasta lunta. Kuumaa vettä oli annettu kovassa kuumeessa kamppailevalle äidilleni, ja siitä keitettiin myös pannukahvit. Eväätkin oli otettu mukaan kaiken varalta. Näin tehtiin aina kun jäiselle taipaleelle lähdettiin, sillä koskaan ei voinut tietää kuinka kauan matkalla viivytettiin.

Yöllä pimeys oli peittänyt tienoot, sillä taivas oli ollut paksussa pilvessä ja peittänyt sieltä tulevan tähtien valonkajon. Vain Ulkokallan majakka oli vilautellut aina vähän väliä tuttua valon välähtelyään. Tähän heidän kortteerimökkiin oli antanut lepattavaa valoaan vain raasussa iloisesti palavat ja rätisevät kuivat puut. Mökin tunnelma oli ollut kotoisan leppoinen, lämmin sekä rauhallinen, ja pian sen koijsa makoilevat matkalaiset olivat nukahtaneet odotellen seuraavan aamun ja päivän aukenevista.

Seuraavan päivän sitten valjettua isäni oli todennut sään muuttuneen vielä entistä pahemmaksi. Tuuli oli muuttunut navakaksi myrskyksi ja taivaalta oli tuprutellut sakeasti lunta. Mereltä oli kuulunut kovaa kirskahtelua ja voimakasta jyminää ilmoittaen, ettei jälle nytkään tarvinnut mennä. Heidän oli pi-

The background of the page is a blue-toned landscape painting. It depicts a coastal scene with a lighthouse on a small island in the middle ground. The water is rendered with various shades of blue and white, suggesting waves and reflections. The sky is a pale, hazy blue. The overall style is impressionistic and serene.

Kirja kertoo majakanvartijan pojan elämästä pienellä Trutklippanin saarella sekä Hailuodon Marjaniemen majakalla 1930-1940- luvuilla. Poika pääsee mukaan mitä erikoisimpiin seikkailuihin ja saa tienestejä marjoista, hylkeen traanista ja jopa rotan hännistä. Saariston lumoava, mutta arvaamaton luonto on kirjassa tärkeässä osassa. Lämminhenkisissä tarinoissa seikkailevat myös monet saaren eläimet, eikä kummituksiltakaan välttyä.

9 789528 066781